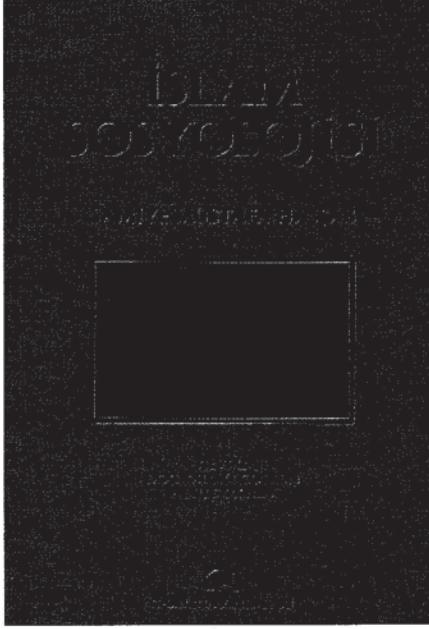

İslam Sosyolojisi

Dr. SAMİYE MUSTAFA HAŞŞAB
Çev. Ali Coşkun-Nebile Özmen

ÇAMLICA YAYINLARI
İSTANBUL 2010,
195 S., 13.5X21.5 cm,
ISBN: 9758646333

Samiye Mustafa Haşşab'ın özgün adıyla *İlmu'l İctimai'l-İslami* kitabı, Türkçe literatüre *İslam Sosyolojisi* olarak çevrilmiştir. Haşşab'ın kitaptaki temel argümanı, din sosyolojisinin alt dalı olarak, özel bir İslam Sosyolojisinin oluşturulması gerekliliğidir. Haşşab, bu düşüncesini savunabilmek adına birinci bölümde, din sosyolojisinin kuramsal çerçevesini İbn Haldun, Durkheim, Weber ve Watt gibi teorisyenler aracılığıyla açıklamaya çalışmakta, ikinci bölümde ise İslam düşüncesinde sosyolojik teorinin köklerini, İslam'da siyasî, iktisadî, ailevî yapı özellikleri bağlamında değerlendirmektedir.

Haşşab'a göre, İslam dini sadece itikadî değil aynı zamanda sosyal bir dindir ve toplumsal hayatta nizami sağlayacak kurallar koymuştur. İslam'ın siyasal düzenlemeleri düşünce, inanç hürriyeti, siyasal özgürlük ve eşitlik kurallarından örülmüştür. İslam'ın eşitlik ilkesi, "kişisel sorumluluk", "insanlar arası

eşitlik" ve "şura ile yönetim" prensiplerine dayanan İslam demokrasisini açıklayacak verileri içinde barındırmaktadır. İslam'ın iktisadî nizamı ise özel mülkiyeti tanıyan fakat kamu maslahatını esas alan, en nihayetinde mutlak mülk sahibinin Yaratıcı olduğu inancına dayanan bir düzendir. Yazar bu düşünceler ekseninde özel bir İslam sosyolojisinin yapılması gerektiğine inanmakta fakat kendi inancıyla çelişen bir şekilde İslam sosyolojisinde kullanılacak kavramları oluşturamamaktadır. İslam'ın sosyolojik düşüncesini açıklarken kullanmış olduğu "demokrasi kavramı" (47), Batının siyasal, ekonomik ve sosyal şartlarından neşvü nema bulan bir kavramdır ve aynı kavramın farklı coğrafyaları açıklayabilme kapasitesi çok sınırlıdır. Bu yüzden İslâm sosyolojisi adı altında sosyoloji yapmak niyetinde olan bir düşünürden, İslam sosyolojisi literatürünü oluşturacak kavramlar beklenirdi.

Yine bu bölümde Haşşab, İslam'daki aile kurumunun sınırlarını göstermekte (56-58), Kur'an yasalarının aile içi ilişkileri düzenleyecek yaptırımlar getirdiğine ve bu yaptırımların sağlıklı toplum oluşumunda elzem olduğuna dikkat çekmektedir. Haşşab, bu bölümde fikhî konularda kendi penceresinden birtakım sonuçlara ulaşmaktadır. Özellikle, ailevî ilişkileri düzenleyen nikâh, boşanma, evlatlık gibi konularda muhtelif şekillerde açıklanabilecek, yorum gerektiren fikhî konular hakkında yargıda bulunulması da sosyoloji disiplini aşmaktadır.

"İslam Sosyolojisi" olarak isimlendirdiği üçüncü bölümde Haşşab, İslam sosyolojisi kavramsallaştırmasından ne anladığını belirtmekte, sosyal hareket, sosyal ihtilal ve direniş hareketlerine de kısaca değinmektedir. Tüm kitap dikkate alındığında, özellikle bu bölüm Haşşab'ın zihnindeki "İslam sosyolojisi" kavramını açıkladığı için kitabın kemik yapısı olarak düşünülebilir. Yazara göre, "İslam sosyolojisi, tanım, analiz, yorum, karşılaştırma yapan, genel hükümlere ve umumi ilkelere varan pozitif bir ilim dalıdır ve normatif ilimlerin dışında kalmaktadır" (66). Haşşab bu ifadesini İslam'ın din olmakla birlikte "bir düşünce sistemi" olarak kabul edildiği gerçeğine dayandırmakta, bu yüzden de, İslam'ın kültürel, sosyal ve ekonomik bir atılım olarak kabul edildiğini belirtmektedir. Haşşab'ın İslam Sosyolojisi kavramsallaştırmasına biraz daha yakından bakıldığında, tanımın

sorunlu olduğu görülmektedir. İslam yerleştiği toplumlara kültürel özellikler getirmekle birlikte, kuralları, değişmez kanunları olan semavî bir dindir ve ideal olanı göstermektedir. Sosyoloji ise toplumda “görünürlüğü olanı”, diğer bir ifadeyle “olanı” inceleme bilimidir. Bu yüzden, sosyolojinin olması gerekenler veya idealler ile ilgilenecek felsefe ya da teolojinin sınırlarına dayanmaması beklenir. Buradan hareketle, denilebilir ki, İslam’ın sosyolojik yorumu, fikhî hükümlerin uygulanıp uygulanmadığını değil, bu hükümlerin nasıl uygulandığını, geleneklerle ne ölçüde kaynaştığını, toplum kültürünü ne derece etkilediğini ve bu kültürden nasıl etkilendiğini konu ediniyor olabilir. İslam dinini kültür olarak ele almak, İslam toplumlarının alışkanlıklarına, geleneklerine sızan yerleri, İslam’ın toplumsal hafızadaki konumunu, davranış ve tutumların arkasında oluşturduğu zihniyet dünyasını incelemek, İslam toplumlarının sosyolojisini yapmak olacaktır. Bu sebeple, kanımca, “İslam Toplumlarının Sosyolojisi”, “İslam Sosyolojisi” kavramsallaştırmasından daha manidar gözükmektedir.

Dördüncü bölümünde, Haşşab, “İslam Sosyolojisinin Nazariyeleri”ni sıralama girişiminde bulunmuş, “Ütopik Nazariye”yi Farabi, “Etik Nazariye”yi İhvan-ı Safa ve İbn Miskeveyh, “Antropolojik Nazariye”yi Biruni ve Alusi, “Bilimsel Nazariye”yi ise İbn Haldun ile açıklanmaya çalışılmıştır. Yapılan kategorizasyonda adı geçen düşünürler tam manasıyla sosyoloji kuramcıları olarak nitelendirilemese de, düşünürlerin sosyolojik düşünce sistemine yaptıkları katkı dolayısıyla zikredilmeleri anlaşılabilir. Mesela Haşşab, İbn-i Haldun’u, “İslam düşünürleri nezdinde, bilimsel, nesnel ve analizci bir metotla sosyal gerçeklerin analizi üzerinde yoğunlaşan tek kişi” (121) olarak ilan etmiştir. İbn Haldun’un “sosyolojik kanunların önemine işaret etme hususunda, Fransız filozof Montesquieu’yu geçtiğini”(131) de belirten Haşşab, bir adım daha ileri giderek, İbn Haldun’un “sosyolojiyi kuran ilk düşünür olduğunu kabul etmekten başka elimizden bir şey gelmez” (154) iddiasında bulunmuştur.

Beşinci bölümde, Çağdaş İslamî Düşünce Akımları, ılımlı ve aşırı modernist akım olmak üzere ikiye ayrılmakta; Cemaleddin Afgani, Muhammed Abduh, Muhammed İkbâl ılımlı; Ahmet Han ve Gulam

Mirza aşırı kanatta değerlendirilmektedir. Bu bölümde Haşşab’ın amacı İslam kültürünü canlandırmaya çalışan, İslam prensiplerini toplumun katmanlarında işlevsel ve görünür hâle getirmeyi amaç edinen hareketlerin resmini sunmaktır; fakat bu bölüm hareketlerin felsefi zihniyetlerini açıklamaktan öte geçememiş, sosyolojik bir panorama sunamamıştır. Son bölümde ise İslamî bakış açısının kalkınma hususunda ilettiği mesajlar verilmeye çalışılmakta, İslam’ın sosyal değerlerinin, toplumun kalkınmasında oynadığı rol açıklanmakta ve İslam sosyolojisinin zaruri bir ilim olduğu vurgulanmaktadır. Haşşab, ayrıca Arap dünyasının toplumsal yapısının yeniden oluşabilmesi için İslam sosyolojisi ilminin gelişmesi gerektiğini söylemekte, İslam kültürünün yaratmış olduğu sosyal değerlerin toplumsal yaşamda canlanmasının gerekliliğine inanmaktadır. Ancak böyle bir canlanma, karşılaşılan sosyal sorunlara çözüm olabilecektir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında eser, “İslam Sosyolojisi” oluşturulması için niyet fitilini ateşlemiş; fakat İslam kültürünü anlayacak teori ve kavramsallaştırmalar geliştiremediği için tam manasıyla “İslam Sosyolojisi” yapabilecek sosyolojik düşünce araçları sunamamıştır. ■

Birsen Banu OKUTAN

*İstanbul Üniv. İlahiyat Fakültesi,
Din Sosyolojisi Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi*